

VYSOKÉ ŠKOLSTVO V KRAJINÁCH VYŠEHRADSKEJ ŠTVORKY¹ V ČASE POSTSOCIALISTICKEJ TRANSFORMÁCIE

Janetta Nestorová-Dická

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Prírodovedecká fakulta, Ústav geografie, email: janetta.dicka@upjs.sk

Abstract: Higher education in the former socialistic bloc in East Europe has undergone a considerable transformation since 1989. The aim of the paper is to point at different development of higher education in the countries of the Visegrad group emphasising the convergent and divergent tendencies in the region. From the temporal-comparative view the paper evaluates the level of higher (tertiary) education of population as well as by international classification of population education according to ISCED-97. It can be generally stated, the Visegrad countries have diversified the higher education institutions and the number of higher education graduates has risen as well. The positive is also the educational capacity as far as the productivity of the graduates on the labour market is concerned.

Key words: higher education, Visegrad group (V4), postsocialistic transformation

1 ÚVOD

V krajinách strednej a východnej Európy je začiatok 90. rokov 20. storočia pomenovaný kolapsom socialistického režimu s čím súvisí aj transformácia vysokoškolského vzdelávania, ktorá sa stala súčasťou systémových zmien v jednotlivých krajinách. Spoločným faktorom reforiem bola snaha postsocialistických krajín reštrukturalizovať vzdelávanie smerujúc k synchronizácii s medzinárodnými modelmi vzdelávania. Z tohto dôvodu implementácia nových vysokoškolských vzdelávacích štruktúr v postsocialistickom priestore prebehla za účelom vytvorenia spoločného európskeho priestoru vysokoškolského vzdelávania a spoločného európskeho výskumného priestoru. V rámci krajín postsocialistického bloku sledujeme nevídanú expanziu reforiem po roku 1989, kým západný svet túto tendenciu zaznamenal už v polovici 20. storočia. Ako uvádza Bajerski (2011), západoeurópske krajiny dosiah-

¹ Jazykovedný ústav SAV v Bratislave uvádza spisovné používanie pojmu skúmaného priestoru ako *Vyšehradský región*, resp. *Vyšehradské krajiny*.

li hlavné obdobie rozvoja vysokoškolského vzdelávania medzi obdobím 60. – 80. rokov minulého storočia.

Krajiny Vyšehradskej štvorky spoločne zdieľali 50 rokov ideologickej minulosti a po roku 1989 vošli do obdobia významných zmien postsocialistickej transformácie. V súčasnosti je úroveň vzdelania obyvateľstva obrazom i hospodárskej konkurencie-schopnosti krajiny. Centrálne riadené hospodárstvo zodpovedalo potrebám trhu socialistických krajín. Práve v tomto období sa utvorila, resp. dotvorila základná sieť vysokoškolských inštitúcií. Potreba vzdelanosti obyvateľstva sa stala prioritou pre politiku krajiny, ktorá hľadá riešenie svojich ekonomických zámerov v období transformácie. Realizované reformy v obore vysokého školstva spôsobili nárast počtu študentov, rozšírenie siete vysokých škôl, ale pôsobili aj kvalitatívne pri formácii neverejných vysokoškolských inštitúcií alebo implementácii nových študijných systémov.

Procesy transformácie účinkovali rýchlo a významne, čo podľa Gorga (2007) svedčí aj o vysokom počte modelov, ktoré sa pokúšajú identifikovať podstatu a účel transformačných procesov vysokoškolského vzdelávania v spoločnostiach strednej a východnej Európy. Sandschneiderov (1995) päťfázový model je založený na výsledkoch týchto transformácií: (1) objavenie sa staro-nových potláčaných javov, (2) dezintegrácia predchádzajúceho systému, (3) implementácia nových politických, ekonomických a sociálnych štruktúr, (4) stabilizácia nového systému, (5) konsolidácia štruktúry nového systému (súvisiaca s narastajúcou mierou jej samoregulačnej kapacity). Kritika Sandschneiderovho modelu vyplývala z univerzálnosti prístupu a orientácie na modernistické predstavy. Bírzeov (1994) trojfázový model v porovnaní so Sandschneiderovým sa spoliehal hlavne na koexistenciu starých a nových štruktúr. Podľa Bírzea (1994) práve školstvo podstúpilo ako prvé fázu dekonštrukcie starých štruktúr, ktoré pokračovalo fázou stabilizácie, za ktorou nasledovala tesne fáza rekonštrukcie už na novom základe. Podľa Gorga (2007) je Bírzeov regionálne-špecifický model z pohľadu skúmania transformačných procesov v obore vysokoškolského vzdelávania viac osožný. Vo východoeurópskom vysokom školstve pôsobili Bírzeové tri fázy počas obdobia 1990 – 2010. Prvá fáza pôsobiaca do roku 1995 bola charakteristická kompletnou liberalizáciou akademických štruktúr cez univerzitnú autonómiu. Dekonštrukcia starých štruktúr bola realizovaná prijatím nových zákonov o vysokom školstve (Česko, Slovensko v 1990, Poľsko 1991, Maďarsko 1993). V celom regióne prebehla formácia neverejných vysokých škôl, a to predovšetkým súkromných. V stabilizačnej fáze (1995 – 2000) pokračuje decentralizácia, objavuje sa zodpovednosť voči trhu práce, začína sa regulácia nových vysokoškolských inštitúcií, akreditácia a hodnotenia kvality vysokých škôl. Nová rekonštrukcia vysokoškolského vzdelávania v regióne strednej a východnej Európy štartuje už na prelome rokov 1999/2000 prijatím Bolonskej deklarácie a v priebehu roka 2000 budovaním „Európy znalostí“ (*Europe of knowledge*), prostredníctvom ktorej sa zvyrazňuje implementácia modelu európskych vysokých škôl. Bolonský proces, nazvaný po prijatí Bolonskej deklarácie je poslednou fázou transformácie vysokého školstva v strednej a východnej Európe.

Bolonský proces zahŕňa koordináciu a harmonizáciu rôznych európskych vysokoškolských systémov vzdelávania s cieľom vytvorenia jednotného Európskeho vysokoškolského priestoru. Všetky Vyšehradske krajiny sa do roku 2005 zapojili do bolonského procesu. Vplyv bolonského procesu na vysokoškolský vzdelávací systém na Slovensku kritizoval László (2008), ktorý na jednej strane vyzdvihol otvorenosť Slovenska európskym tendenciám, avšak kritizuje 3 úrovne VŠ vzdelávania, najmä bakalárske programy a chaos pri adaptácii európskych reforiem. Skúmanie dopadov reforiem v rámci kvalitatívnych zmien vysokoškolského vzdelávania nebolo náplňou štúdie.

Štúdia pozostáva z nasledujúcich častí: definovaní vysokoškolského vzdelávania v regióne Vyšehradskej krajín, kvantitatívne zmeny vysokoškolského vzdelávania po roku 1989, medzinárodné porovnanie a hodnotenie vysokoškolskej vzdelávacej kapacity v krajinách V4.

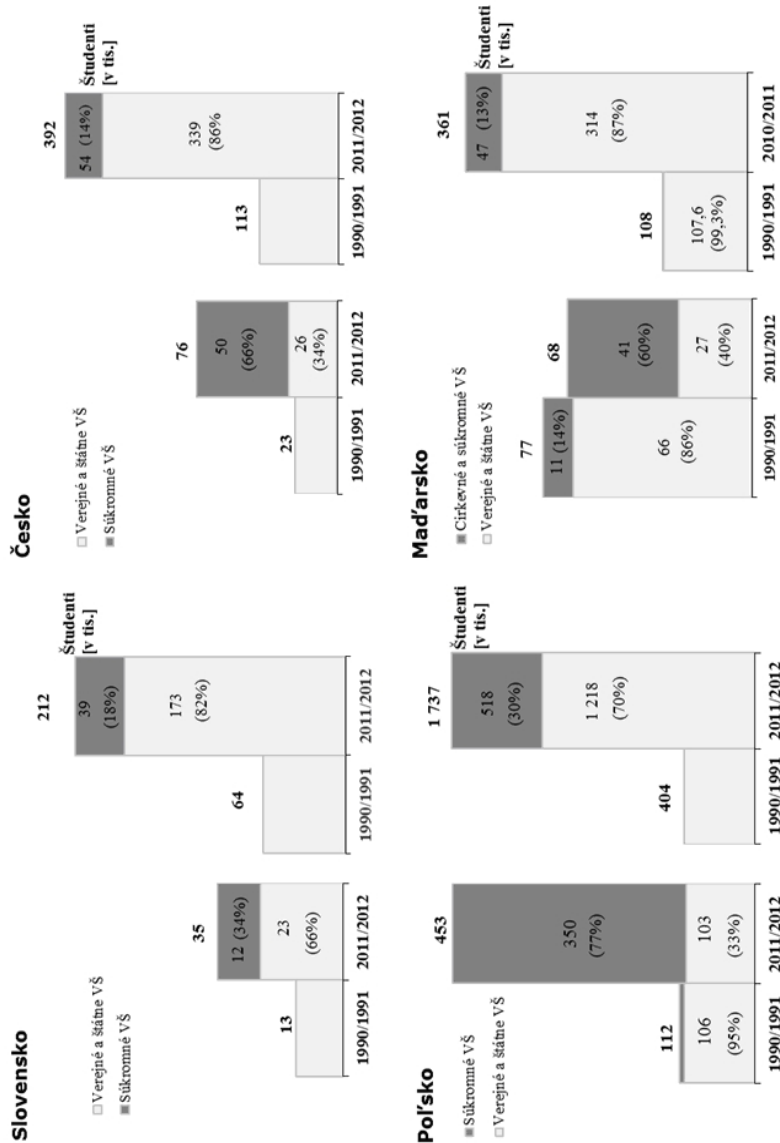
2 DEFINÍCIE VYSOKOŠKOLSKÉHO VZDELANIA

Vysokoškolské vzdelávanie môže byť definované mnohými spôsobmi. Z historického kontextu počiatky vysokoškolského vzdelávania v regióne registrujeme už v 14. storočí. História vysokoškolského vzdelávania začína v Čechách na konci prvej polovice 14. storočia vznikom Pražskej univerzity (1348), jednej z najstarších európskych univerzít. Druhá pozícia patrí Poľsku, kde už v druhej polovici 14. storočia bola v Krakove založená Jagelovská univerzita (1364). Vývoj vysokého školstva na území Slovenska podľa Gurňáka et al. (2009) je ovplyvňovaný jeho štátovým vývojom. Prvotné dejiny slovenského a maďarského vysokého školstva sú prepojené vzhľadom k územiu bývalého Uhorska. Ako uvádza Gurňák et al. (2009), prvým pokusom o inštitucionalizáciu vysokoškolského vzdelávania na území Slovenska bolo založenie bratislavskej Academie Istropolitany v roku 1467, ktorá do roku 1490 zanikla. Univerzita Komenského v Bratislave (1919) je najstaršou slovenskou inštitúciou vysokoškolského vzdelávania na Slovensku, ktorá pôsobí dodnes. V roku 1635 bola z iniciatívy ostrihomskeho arcibiskupa založená na území Slovenska univerzita v Trnave (Jezuitské Studium Generale), ktorá po konsolidácii Uhorska tureckými vojskami bola presťahovaná v roku 1777 do Budína v Maďarsku a o pár rokov neskôr do Pešti, kde vznikla Univerzita Eötvösa Loránda so sídlom v Budapešti. Plány trnavského arcibiskupa založiť v Košiciach univerzitu sa podľa Halagu (1967) zrealizovali až v roku 1657, kedy bola založená Košická univerzita (Universitas Cassoviensis). V roku 1776 pôsobila už ako štátna pod názvom Kráľovská akadémia a od roku 1850 do 1920, kedy bola zrušená, fungovala ako Právnická akadémia. Najstaršia maďarská univerzita založená v roku 1530 sídli v Debrecíne. Začiatky formácie vysokoškolského vzdelávania Vyšehradskej štvorky sa postupne etablovali, rozrastali a významnejší rozmach zaznamenávajú až po druhej svetovej vojne.

Obdobie socialistického režimu bolo pre rozvoj vysokého školstva značne priaznivé. Za pomoci štátu a centrálného riadeného hospodárstva sa v socialistických

krajinách vybudovala kľúčová sieť vysokých škôl, ktoré vytvorili základné piliere vysokoškolského vzdelávania. Vysokoškolská inštitúcia vo Vyšehradskom priestore je zariadenie, ktoré podľa národnej legislatívy vychováva vysoko kvalifikovaných odborníkov a má právo udeľovať akademické a vedecko-pedagogické tituly. Na začiatku 90. rokov 20. storočia vo Vyšehradskom regióne registrujeme 225 vysokoškolských inštitúcií. Keďže krajiny V4 sú populačne i rozlohou značne rozdielne, početnosť inštitúcií je v priamej úmere k počtu obyvateľov. Podľa kvantity prvé miesto na začiatku postsocialistickej éry (obr. 1), resp. na konci socialistickej éry, malo Poľsko s počtom 112 inštitúcií. Ďalej nasledovalo Maďarsko (77), Česko (23) a nakoniec Slovensko (13). Na jednu vysokoškolskú inštitúciu pripadalo v Čechách a na Slovensku viac ako 405 tisíc obyvateľov. V Maďarsku so 135 tisíc obyvateľmi to bolo najmenej spomedzi krajín V4. Podľa typu zriaďovateľa vysokoškolských inštitúcií dnes v krajinách V4 nachádzame školy verejné, štátne, cirkevné, nadačné (*foudation*) a súkromné. Vo všeobecnosti štátne a verejné školy sú financované zo štátneho rozpočtu, a naopak do štátneho rozpočtu sa nezaraďujú cirkevné, nadačné a súkromné školy, príp. sú financované len sčasti. Na území SR a ČR na začiatku 90. rokov minulého storočia registrujeme len vysoké školy financované zo štátneho rozpočtu. Systém vzdelávania oboch krajín podľa Štíhovej (2012) je do istej miery podobný predovšetkým svojim spoločným vývojom. Súkromné a cirkevné vysoké školy sa na začiatku postsocialistického obdobia vyskytovali v počte 11 v Maďarsku (Vincze a Harsányi, 2012) a 6 v Poľsku (Lengauer, 2009). V Poľsku už počas socializmu registrujeme sedem neštátnych teologických VŠ, z ktorých v roku 1990 jedna bola financovaná štátom (Dąbrowa-Szeffler a Jabłeczka-Pryślopska, 2006).

Postsocialistická transformácia po viac ako 20 ročnom období jednak reformovala systém vysokoškolského vzdelania, a jednak kvantitatívne i kvalitatívne rozšírila sieť na počet 632 vysokoškolských inštitúcií, tým sa zlepšila dostupnosť vysokoškolského vzdelávania. Vo vývoji siete vysokoškolských inštitúcií najväčšiu dynamiku dosiahlo Poľsko, kde početnosť k roku 2011 vzrástla až štvornásobne, a to predovšetkým vďaka vzniku súkromných inštitúcií. Súkromné vysokoškolské inštitúcie podľa Jalowieckého (2001) vznikli prevažne v malých mestách bez histórie vysokoškolského vzdelávania, avšak sú schopné efektívnejšie reagovať na požiadavky trhu a podporujú regionálny rozvoj. Mimochodom, podľa Bajerského (2011), z hľadiska počtu neverejných vysokých škôl v postsocialistických krajinách zaujíma Poľsko hneď po Rusku druhé miesto. Česko dosiahlo viac ako trojnásobný nárast, a to podobne ako Poľsko, expanziou súkromných inštitúcií. Najmenší rozmach zaznamenalo Maďarsko, kde sledujeme dokonca zníženie počtu inštitúcií. Pokles bol vyvolaný prijatím nového vysokoškolského zákona ešte v roku 1993, kedy vznikli neštátne vysokoškolské inštitúcie. Podľa Vincze a Harsányi (2012) počet štátom financovaných vysokých škôl nezačal klesať z dôvodu zániku inštitúcií, ale ich integrácie. Počet cirkevných inštitúcií rástol najrýchlejšie do roku 1993 a vzrástol až trojnásobne, avšak súkromné a nadačné inštitúcie vznikajú najmä po roku 1993. V spomínaných krajinách na rozširovaní siete vysokoškolských inštitúcií sa podieľali predovšetkým súkromné, cirkevné a nadačné vysoké školy, len v malej miere štátne, resp. verejné vysoké školy. V súčasnom hodnotení v prípade Poľska súkromné



Obrázok 1 Početnosť študentov a vysokých škôl v krajinách V4. Zdroj: www.uips.sk, www.msmt.cz, www.stat.gov.pl, www.nefmi.gov.hu, Körner, 2010, Štíhová, 2012, Vincze a Harsányi, 2012, Lengauer, 2009.
http://gse.buffalo.edu/org/inthigheredfinance/files/Country_Profiles/Europe/Hungary.pdf

inštitúcie (kde vysokoškolské vzdelanie končí udelením titulu, resp. diplomu) tvoria až 77 % z celkového počtu vysokoškolských inštitúcií (obr. 1). V Čechách a Maďarsku je to 60 % a viac. Slovenské vysokoškolské inštitúcie kvantitatívne sa rozšírili viac ako dvojnásobne a súkromný sektor predstavuje len 34 % podiel. Z celkového počtu vysokoškolských inštitúcií v 29 európskych krajinách 37 % vysokoškolských inštitúcií tvoria súkromné vysoké školy, resp. neštátne. Uvedenú európsku priemer- nú hodnotu spomedzi krajín V4 nedosahuje len Slovensko. Vzhľadom na počet oby- vateľov na vysokoškolskú inštitúciu najvyššie hodnoty majú opäť Slovensko a Čes- ko, len počet sa znížil na hodnotu cca 140 tisíc. Nárast tejto hodnoty zaznamenalo len Maďarsko (150 tis.), čo bolo spôsobené vyššie spomínanými dôvodmi. Poľsko má v súčasnosti v uvedenom hodnotení najnižší počet obyvateľov pripadajúcich na jednu inštitúciu, a to 85 tisíc.

3 KVANTITATÍVNE ZMENY VYSOKOŠKOLSKÉHO VZDELANIA PO ROKU 1989

Pozícia krajín v početnosti inštitúcií nie je zhodná s podielom vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva. Najvyšší podiel obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním na začiatku 90. rokov 20. storočia vo Vyšehradskom regióne dosahovalo Maďarsko s 8,8 % podielom z obyvateľstva nad 15 rokov. Druhú pozíciu malo (len tesne pred Českom 5,7 %) Slovensko s 5,8 %. Poľsko so 4,9 %, podľa populačného cenzu z roku 1988, zaujalo poslednú pozíciu. Počas sledovaného obdobia krajiny V4 zaznamenali nárast podielu obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním. Postsocialis- tická transformácia vysokého školstva priniesla najvyšší nárast hodnoty tohto ukazo- vateľa v Poľsku, a to o 12,5 percentových bodov. Kým na začiatku 90. rokov len necelých 5 % obyvateľstva nad 15 rokov disponovalo vysokoškolským vzdelaním, a tým Poľsku patrila najnižšia priečka medzi krajinami V4, v roku 2011 už dosiahlo najvyšší podiel s hodnotou 17,4 %. Na Slovensku podiel obyvateľstva s vysokoškol- ským vzdelaním vzrástol o 10,6 percentových bodov, v Maďarsku o 7,5 percento- vých bodov, a najmenší nárast o 6,8 percentových bodov zaznamenalo Česko. Slovensko spolu s Poľskom v roku 2011 zaujali najvyššie podiely obyvateľstva s vy- sokoškolským vzdelaním z krajín V4 (tab. 1). Poľsko má teda v súčasnosti najvyšší podiel obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním, ako aj najväčší počet vysokoškol- ských inštitúcií a najmenší počet obyvateľov na jednu vysokoškolskú inštitúciu.

Niekoľkonásobné zvýšenie počtu vysokoškolských inštitúcií sa odrazilo aj v dy- namike vývoja počtu študentov. Počas 20 rokov postsocialistickej transformácie za- znamenali všetky krajiny V4 viac ako trojnásobné zvýšenie počtu vysokoškolských študentov. Najväčšiu dynamiku sledujeme v Poľsku, kde nárast bol až 4,3 násobný. Avšak dynamika rastu študentov v poslednom desaťročí sa znižuje. Dvojnásobné zvýšenie študentov za posledných desať rokov (2001 – 2011) zaznamenalo len Čes- ko (obr. 2). Rastové tendencie si Česko udržalo až do konca skúmaného obdobia, nepatrný pokles začína až v roku 2011. Na Slovensku sa počet študentov vo vyso- koškolských inštitúciách zväčšil o 50 %. Na rozdiel od Česka je pokles zazname-

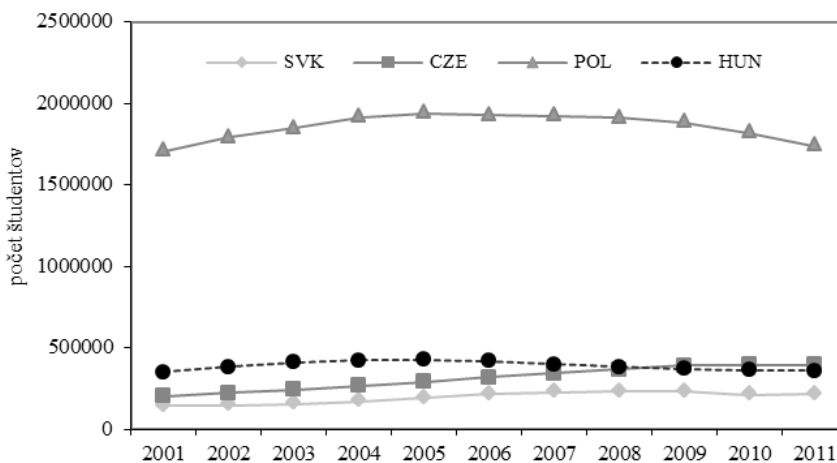
naný už od roku 2008. Poľsko a Maďarsko zaznamenali v období posledného desaťročia zvýšenie len o 20 – 30 % a klesanie počtu vysokoškolských študentov znamenávajú už od roku 2005. Klesajúce tendencie boli spôsobené jednak zvyšovaním kvality vysokých škôl (napr. obmedzenie počtu študentov na vysokoškolského pedagóga, či docenta alebo profesora), ale aj znižovaním sa príslušnej vekovej skupiny, ako dôsledok zmeny v demografickom správaní sa obyvateľstva.

Tabuľka 1 Vývoj obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním v krajinách V4

| | 1990/91 | 2001/02 | 2011 |
|-----------|------------------|---------|------|
| Slovensko | 5,8 | 9,7 | 16,4 |
| Česko | 5,7 | 7,4 | 12,5 |
| Poľsko | 4,9 ¹ | 10,2 | 17,4 |
| Maďarsko | 8,8 | 10,9 | 16,3 |

Vysvetlivky: ¹ údaj z 1988

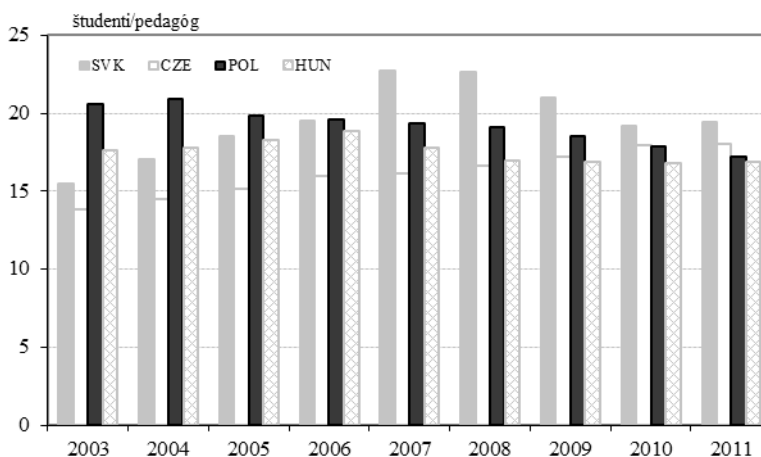
Zdroj: Štatistické úrady Slovenska, Poľska, Česka a Maďarska



Obrázok 2 Vývoj počtu študentov na vysokých školách v krajinách V4. Zdroj: Štatistické úrady krajín V4

Z aspektu vzájomnej komparácie krajín V4 je hodnotenie vysokoškolského vzdelania možné s použitím indikátora počtu študentov pripadajúcich na jedného vysokoškolského pedagóga. Obr. 3 zobrazuje jeho vývoj. Skúmané krajiny zaznamenali nárast počtu vysokoškolských učiteľov, aj keď pochopiteľne, oproti študentom v nižšej intenzite. V Maďarsku, vďaka reformám v obore vysokého školstva, od roku 2008 klesá počet vysokoškolských pedagógov. V súčasnosti najvyšší počet

študentov na pedagóga je na Slovensku (19 študentov na jedného vysokoškolského pedagóga), ktoré drží prvenstvo od roku 2007. Druhú priečku zaujalo Česko s 18 študentmi na pedagóga. V Poľsku a Maďarsku pripadalo na pedagóga v roku 2011 približne 17 študentov. Zaujímavá je komparácia krajín V4 z hľadiska absolventskej miery. V roku 2011 z celkového počtu vysokoškolských študentov na Slovensku tvorili až 34 % absolventi, v Poľsku 28 %, v Česku 24 %. Najmenší podiel bol v Maďarsku, kde podiel absolventov predstavuje len 14 % z celkového počtu študentov. Vysoké počty absolventov sa odrážajú vo zvýšených mierach nezamestnanosti obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním. K zmene dochádza aj pri porovnaní počtu obyvateľov krajiny pripadajúci na jedného vysokoškolského študenta. Po dvadsaťročnej transformácii vysokého školstva, pochopiteľné po uvedených tendenciách, na jedného študenta pripadá vo všetkých krajinách o tretinu menej obyvateľov. Najvyššia je táto hodnota v Maďarsku 28 a najmenej v Poľsku, kde pripadá na vysokoškolského študenta len 22 obyvateľov.

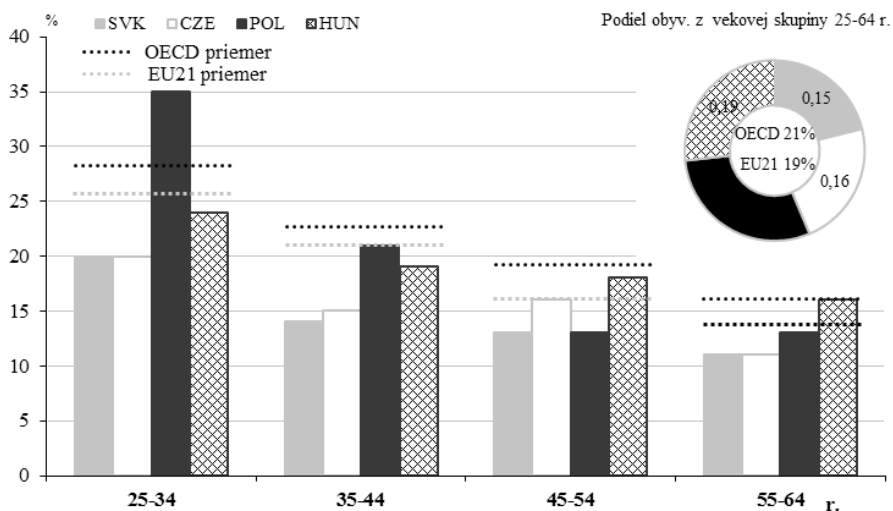


Obrázok 3 Vývoj počtu študentov pripadajúcich na 1 vysokoškolského pedagóga v krajinách V4. Zdroj: Štatistické úrady krajín V4

4 MEDZINÁRODNÉ POROVNANIE VYSOKOŠKOLSKÉHO VZDELANIA PODĽA ISCED-97

Vysokoškolské vzdelanie sa podľa medzinárodnej klasifikácie radí do kategórie ISCED 5, ktorá zahŕňa okrem vysokoškolského (5A) aj úroveň vyššieho odborného vzdelania (5B), a sumárne je označované za terciárne vzdelanie. Príspevok sleduje len vysokoškolské vzdelanie 5A. V medzinárodnom hodnotení sa úroveň dosiahnutého vzdelania podľa publikácie „*Education at a Glance 2011 – OECD Indicators*“ sleduje u osôb starších ako 25 rokov a mladších ako 64 rokov. Vo všeobecnosti v krajinách OECD podiel vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva vo veku 25 –

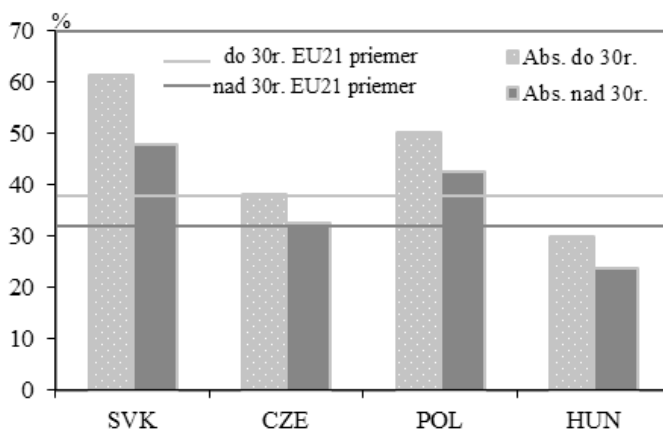
34 je väčší ako u obyvateľstva vo veku 55 – 64 rokov. Tento trend pozorujeme aj v krajinách V4 (obr. 4). K roku 2009 najvyšší podiel vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva medzi 25. – 64. rokom registruje Poľsko, ktoré zároveň dosahuje aj priemer OECD a je nad priemerom 21 krajín Európy. Maďarsko s 19 % je na úrovni priemeru Európy. Ostatné krajiny sú pod priemerom OECD o 5 percentových bodov v Česku a 6 percentových bodov na Slovensku. Vzhľadom k európskemu priemeru je analyzovaná hodnota nižšia o 3 percentové body v Česku a 4 percentové body na Slovensku. Podľa spomínanej publikácie, práve Slovensko má spomedzi krajín V4 najnižší podiel obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním. Najvyššie podiely obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním do 44 rokov z Vyšehradského regiónu má Poľsko a u obyvateľov po 44 roku má Maďarsko.



Obrázok 4 Obyvateľstvo s vysokoškolským vzdelaním podľa vekových skupín v 2009. Zdroj: Education at a Glance 2011 – OECD Indicators

Indikátor poukazujúci na mieru absolventov vysokoškolského vzdelania, člení populáciu na 2 skupiny: do 30 rokov a nad 30 rokov. Absolventská miera predstavuje odhad podielu mladých dospelých ľudí, ktorí absolvujú túto úroveň vzdelania počas svojho života. V OECD má vysokoškolské vzdelanie 46 % žien a 31 % mužov. V krajinách V4 pozorujeme obdobné disparity. Slovensko je spomedzi krajín OECD na prvom mieste s viac ako 80 % podielom žien. Prvenstvo má aj pri skupine obyvateľstva do a nad 30 rokov, čím je vysoko nad priemerom 21 európskych krajín i skupinou krajín OECD (obr. 5). Stav Slovenska je ovplyvnený vysokým podielom obyvateľov s bakalárskym vzdelaním. Slovensko zaznamenalo prvenstvo aj v absolventskej miere študentov s doktorandským vzdelaním (kategória ISCED 6 – Slovensko 3 %, ostatné krajiny 2 %). Miera absolventov indikuje kapacitu krajiny produkovať pracovníkov s progresívnymi, špeciálnymi znalosťami a schopnosťami, s vedomím

lepšieho platu a pozície v zamestnaní. A záleží na každej krajine, aké množstvo absolventov na trhu práce je potrebné.



Obrázok 5 Podiel absolventov vysokoškolského vzdelania v 2009. Zdroj: Education and Glance 2011 – OECD Indicators. Poznámka: Suma podielu absolventov v jednotlivých rokoch veku

Vo všeobecnosti platí trend, že vysokoškolsky vzdelaný človek má väčšie možnosti zamestnať sa ako človek bez vzdelania. Je možné sa o tom presvedčiť z tab. 2, kde najvyššiu mieru uplatnenia majú absolventi terciárneho vzdelania, ktoré zahŕňa vysokoškolské i vyššie odborné vzdelanie, a taktiež doktorandské vzdelanie. Analyzovaný rok 2009 odrzkadľuje aj obdobie hospodárskej krízy, kedy o zamestnanie prichádzajú obyvatelia všetkých úrovní vzdelania. S výnimkou Maďarska (+1,2 %) zaznamenali ostatné krajiny V4 najväčší pokles v zamestnanosti obyvatelia s najnižším vzdelaním. Stabilnejšie zamestnanie, resp. najmenšie výkyvy má obyvateľstvo so stredným vzdelaním. Značné rozdiely v zamestnanosti obyvateľstva s terciárnym vzdelaním medzi rokmi 1997 a 2009 má Slovensko a Česko, kde pokles je viac ako o 5 percentových bodov. Trh práce nedokáže vytvárať pracovné pozície rovnakou rýchlosťou ako rastie počet absolventov. Maďarsko v zamestnanosti obyvateľstva s terciárnym vzdelaním zaujalo poslednú pozíciu, kde zamestnanosť je na úrovni necelých 80 %.

Miera nezamestnanosti indikuje vzťah medzi obyvateľmi ako produktmi vzdelávacieho systému a požiadavkami trhu práce krajiny. So zvyšovaním úrovne vysokoškolského vzdelania rastie úmerne i náročnosť uplatnenia sa na trhu práce, ktorý by v dostatočnej miere ponúkal adekvátne profesie. Krajiny strednej a východnej Európy zápasia s postsocialistickou transformáciou hospodárstva a vytvorením adekvátnej ponuky zamestnania pre vlastné ekonomicky aktívne obyvateľstvo. Samozrejme i hospodárska kríza od roku 2008 sťažuje uplatnenie absolventov rôznej úrovne vzdelania. Každopádne, či počas obdobia blahobytu alebo hospodárskej

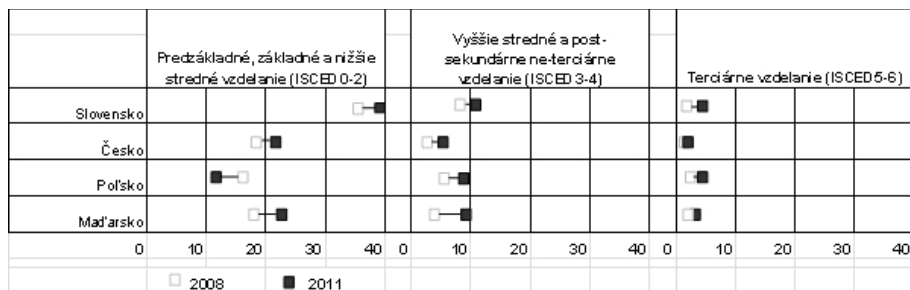
krízy, kvantita nezamestnaných je väčšia pri nízkej úrovni vzdelania, a naopak, najmenšia pri terciárnom vzdelaní. Slovensko spomedzi hodnotených krajín registruje najvyššiu mieru nezamestnanosti obyvateľstva s nízkym stupňom vzdelania (ISCED 0 – 2). V roku 2001 hodnota necelých 40 % predstavovala dvojnásobok priemeru EÚ27. Úspešnosť hospodárskej transformácie krajín viedla už v novom storočí celkovo k znižovaniu nezamestnanosti na všetkých stupňoch vzdelania. Výnimkou je len Maďarsko, ktorému sa pred celosvetovou krízou zvyšuje nezamestnanosť obyvateľstva s terciárnym vzdelaním v porovnaní s rokom 2001. Od hospodárskej krízy pozorujeme zvyšovanie nezamestnanosti na všetkých stupňoch vzdelania, a predsa najmenej pri terciárnom vzdelaní (tab. 3). V súčasnosti Vyšehradskej krajiny s výnimkou Slovenska nepresahujú priemer nezamestnanosti EÚ27 obyvateľstva s terciárnym stupňom vzdelania, ktorý dosahuje 5 %.

Tabuľka 2 Zamestnanosť podľa úrovne vzdelania v populácii 25 – 64 ročných vo V4 medzi rokmi 1997 a 2009

| | 1997 | | | 2009 | | |
|-----------|-------------------------------------|---|---------------------|-------------------------------------|---|---------------------|
| | Nižšie ako vyššie stredné vzdelanie | Vyššie stredné vzdelanie a postsekundárne vzdelanie | Terciárne vzdelanie | Nižšie ako vyššie stredné vzdelanie | Vyššie stredné vzdelanie a postsekundárne vzdelanie | Terciárne vzdelanie |
| Slovensko | 38,9 | 75,9 | 89,8 | 30,3 | 72,0 | 83,2 |
| Česko | 51,1 | 79,7 | 89,3 | 43,9 | 75,1 | 84,3 |
| Poľsko | 50,3 | 70,7 | 86,7 | 41,6 | 66,3 | 85,3 |
| Maďarsko | 36,2 | 70,7 | 81,4 | 37,4 | 67,0 | 78,8 |

Zdroj: Education at a Glance 2011 – OECD Indicators

Tabuľka 3 Zmena v miere nezamestnanosti obyvateľstva podľa dosiahnutého vzdelania medzi rokmi 2001 a 2009



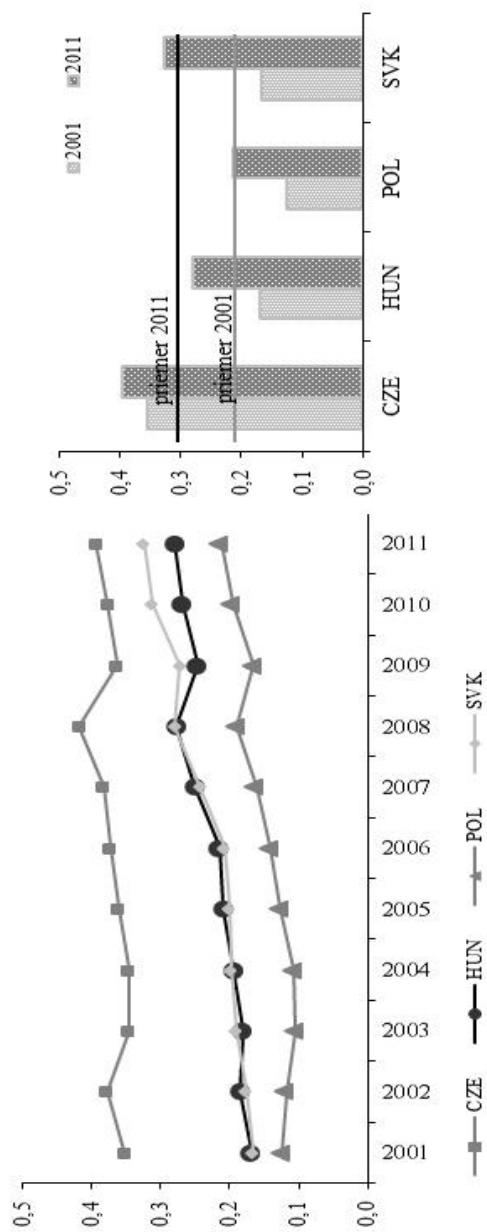
Zdroj: <http://ec.europa.eu/eurostat>

5 VYSOKOŠKOLSKÁ VZDELÁVACIA KAPACITA V KRAJINÁCH V4

Podľa Kuzmišina a Kuzmišinovej (2010) možno na prepojenosť ekonomického a sociálneho aspektu efektívnosti vysokoškolského vzdelania (VV) použiť ukazovateľ vzdelávacej kapacity regiónu (pozn. autora i krajiny). Autori index použili na vyzdvihnutie regionálnych odlišností efektívnosti terciárneho vzdelania (TV) v regionálnych jednotkách Slovenska NUTS 3. Najčastejšie používané indikátory vyzdvihujúce TV/VV identifikujú buď vstupy (% HDP pre TV/VV, počet študentov, počet VŠ, atď.) alebo výstupy (počet absolventov, počet nezamestnaných absolventov, atď.), nevyjadrujú prínos TV/VV pre rozvoj krajiny/regionu. Z tohto dôvodu odporúčajú použitie ukazovateľa vzdelávacej kapacity (VK_r), ktorý vyjadruje pomer medzi regionálnym HDP a počtom študentov v regionálnych VŠ v danom roku. Keďže hodnota VK_r podlieha extrémnym veličinám (minimu a maximu) nemusí mať adekvátnu výpovednú hodnotu, lebo mestá s veľkými a tradičnými univerzitami koncentrujú, prirodzene veľa študentov aj z iných regiónov, čím hodnota VK_r v týchto regiónoch môže byť extrémne nízka (Kuzmišin a Kuzmišinová, 2010). Pre interpretáciu sa preto používa za stredné miesto štatistického agregátu medián. K zvýšeniu výpovednej hodnoty skúmania vzdelávacej kapacity krajiny/regionu poslúžia aj nasledovné popisné štatistiky: variačné rozpätie, smerodajná odchýlka, variačný koeficient. A taktiež aj Giniho index, ktorý sa používa na zvýraznenie intenzity regionálnych disparít. Pri komparácii krajín V4 s využitím VK_r je problém extrémnych hodnôt bezpredmetný. Výpočet VK_r pre krajinu v danom roku pozostáva z podielu HDP a počtu vysokoškolských študentov k danému obdobiu:

$$VK_r = \frac{\text{HDP v roku } i}{\text{počet študentov VŠ v roku } i}$$

Indexy vzdelávacej kapacity krajín V4 sú odrazom vývoja ich ekonomiky a počtu vysokoškolských študentov. Indexy predstavujú hodnoty veľkosti HDP na vysokoškolského študenta. Miera závislosti medzi vysokoškolským vzdelávaním a výškou HDP v krajinách V4 počas sledovaného obdobia poukazuje na silnú vzájomnú závislosť oboch premenných. Extrémne nízke hodnoty indexu vzdelávacej kapacity dosahovalo v celom vývoji posledného desaťročia Poľsko, ktoré v komparácii s krajinou s najnižšími hodnotami (Slovensko) dosiahlo s 9-násobným vyšším HDP a 12-násobne vyšším počtom študentov (obr. 6, tab. 4). Na druhej strane, najvyššie hodnoty v tomto období má Česko. Hodnoty vzdelávacej kapacity Slovenska a Maďarska vychádzajú z rovnakej pozície a takmer zhodný vývoj možno sledovať až do roku 2008, keď po tomto období Slovensko, vzhľadom k lepšiemu odolávaniu hospodárskej krízy, predbieha Maďarsko. Pokles HDP spôsobený celosvetovou hospodárskou krízou zaznamenal celý Vyšehradský región čo sa odrazilo i v poklese indexov vzdelávacej kapacity krajín medzi rokmi 2008 a 2009. Najvýraznejšie zvýšenie indexu vzdelávacej kapacity medzi rokmi 2001 a 2011 zaznamenalo Slovensko, kde index sa zvýšil takmer dvojnásobne.



Obrázok 6 Dynamika vzdelávacej kapacity krajín V4 v 2001 – 2011. Zdroj: vlastné výpočty podľa <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Tabuľka 4 Vývoj vzdelávacej kapacity krajín V4 v rokoch 2001 – 2011

| VK, | CZE | HUN | POL | SVK | Medián | Variačné rozpätie | Smerodajná odchýlka | Priemer | Variačný koeficient | Gini | Pears. korel. koeficient |
|-----------|------|------|------|------|--------|-------------------|---------------------|---------|---------------------|------|--------------------------|
| 2001 | 0,35 | 0,17 | 0,12 | 0,17 | 0,17 | 0,23 | 0,09 | 0,2 | 0,44 | 0,21 | 0,98 |
| 2002 | 0,38 | 0,18 | 0,12 | 0,18 | 0,18 | 0,26 | 0,1 | 0,21 | 0,46 | 0,23 | 0,97 |
| 2003 | 0,35 | 0,18 | 0,1 | 0,19 | 0,19 | 0,24 | 0,09 | 0,21 | 0,43 | 0,22 | 0,96 |
| 2004 | 0,35 | 0,19 | 0,11 | 0,2 | 0,2 | 0,24 | 0,09 | 0,21 | 0,41 | 0,21 | 0,96 |
| 2005 | 0,36 | 0,21 | 0,13 | 0,2 | 0,21 | 0,24 | 0,09 | 0,22 | 0,38 | 0,2 | 0,97 |
| 2006 | 0,37 | 0,22 | 0,14 | 0,21 | 0,21 | 0,23 | 0,09 | 0,23 | 0,36 | 0,19 | 0,97 |
| 2007 | 0,38 | 0,25 | 0,16 | 0,24 | 0,25 | 0,22 | 0,08 | 0,26 | 0,31 | 0,16 | 0,97 |
| 2008 | 0,42 | 0,28 | 0,19 | 0,28 | 0,28 | 0,23 | 0,08 | 0,29 | 0,28 | 0,15 | 0,98 |
| 2009 | 0,36 | 0,25 | 0,17 | 0,27 | 0,26 | 0,2 | 0,07 | 0,26 | 0,27 | 0,15 | 0,97 |
| 2010 | 0,38 | 0,27 | 0,2 | 0,31 | 0,29 | 0,18 | 0,07 | 0,29 | 0,23 | 0,13 | 0,98 |
| 2011 | 0,39 | 0,28 | 0,21 | 0,33 | 0,3 | 0,18 | 0,07 | 0,3 | 0,22 | 0,12 | 0,98 |
| 2011/2001 | 1,12 | 1,66 | 1,71 | 1,95 | 1,8 | 0,79 | 0,75 | 1,49 | 0,5 | 0,58 | 1,01 |

Zdroj: vlastné výpočty podľa <http://ec.europa.eu/eurostat>, Poznámka: HDP v mil. EUR

Stredná hodnota mediánu je najmenej závislá od extrémnych veličín. Pozitívom v skúmanom regióne je, že medián má rastúci trend veľkosti HDP na vysokoškolského študenta. Vývoj odzrkadľuje zlepšovanie využitia vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva v produktivite práce absolventov vo V4, čo sa následne odráža v raste HDP. Dnes nad mediánovou hodnotou regiónu V4 je Česko a Slovensko. V rámci vývoja variačných mier sledujeme pozitívny pokles, t. j. zmiernenie diferenciacie vo Vyšehradskom regióne a zvýraznenie konvergentného trendu medzi vývojom HDP a vývojom počtu študentov. Zároveň, zlepšuje sa využiteľnosť produktivity absolventov na trhu práce. Zmierňovanie medzinárodných rozdielov potvrdzuje i Giniho koeficient poklesom z 0,21 na 0,12.

6 ZÁVER

Stredoeurópske krajiny majú od druhej polovice 20. storočia podobný politický, hospodársky a spoločenský vývoj v ére socializmu a postsocializmu. Začiatok histórie vysokoškolského vzdelávania vo Vyšehradskom regióne sa začína až v prvej polovici 14. storočia, a to v Česku založením Karlovej univerzity.

Zmeny vo vysokoškolskom vzdelávaní a formovaní siete vysokých škôl boli cielene sledované v postsocialistickom transformačnom období. Na začiatku 90. rokov 20. storočia bolo v regióne 225 vysokoškolských inštitúcií. Počas 20-ročného obdobia zaznamenáva región takmer trojnásobné zvýšenie počtu, predovšetkým neverejných vysokoškolských inštitúcií, t. j. súkromných, cirkevných, nadačných,

ktoré nie sú zahrnuté v štátnom rozpočte krajiny, resp. len sčasti. Značný rozvoj sledujeme v Poľsku a Česku. Maďarsko zaznamenáva znižovanie počtu inštitúcií, ktoré nie je spôsobené zánikom vysokých škôl, ale ich integráciou. Oproti socialistickému obdobiu sa do súčasnosti rozšírila paleta typov vysokoškolských inštitúcií – štátne, verejné, cirkevné, súkromné, nadačné. Počet vysokoškolských študentov vzrástol z 0,7 mil. na 2,7 mil. Najväčší vzostup možno sledovať v Poľsku a Česku. Súčasné poklesávanie počtu študentov je spoločným znakom krajín V4 a je ovplyvnené zmenšovaním sa referenčnej skupiny adeptov vysokoškolského vzdelávania (mládeže od 18 do 23 rokov) a na strane druhej deklarovaným zvyšovaním kvality vysokoškolského vzdelávania. Poľsko a Maďarsko zaznamenáva úbytok už od roku 2005, Slovensko od roku 2008 a Česko od roku 2011.

Podiel obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním je možné sledovať prostredníctvom populačných cenzov opakujúcich sa približne v desaťročných intervaloch a za pomoci medzinárodnej klasifikácie ISCED. Vychádzajúc z cenzov 2001/02, najvyšší podiel vykazovalo Maďarsko, kde až 10,9 % obyvateľov malo vysokoškolské vzdelanie. Posledná priečka patrila Česku so 7,4 %. Výsledky vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva na základe posledného cenzu z roku 2011 mierne zmenili poradie krajín. Najvyšší podiel vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva má Poľsko, a na opačnej strane hodnotenia je opäť Česko. Podľa publikácie *Education at a Glance 2011*, najvyšší podiel v roku 2009 malo Poľsko, kde až 21 % obyvateľstva vo veku 25 – 64 rokov má vzdelanie typu ISCED 5A. Slovensko obsadilo poslednú priečku s 15 %. Prvenstvo má len v miere absolventov, kde prevyšuje priemer nielen V4, ale aj 21 európskych krajín z OECD. Trendy v zamestnanosti a nezamestnanosti sú protikladné. Kým miera zamestnanosti obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním klesá, tak nezamestnanosť má rastúce tendencie.

Krajiny V4 realizovali počas postsocialistického obdobia zásadné reformy vo vysokom školstve. Zmeny vidieť predovšetkým v diverzifikácii vysokoškolských inštitúcií a v rastúcej úrovni vysokoškolského vzdelania obyvateľstva. Vstupom krajín V4 do európskej integrácie dnes sa podieľajú na formácii spoločného vysokoškolského priestoru, nielen vo vzdelávaní, ale i vede a výskume. Len dve zo štyroch krajín dosahujú v medzinárodnom porovnaní úroveň európskych priemerov. Zlepšila sa i vzdelávacia kapacita v krajinách V4, kde produktivita absolventov na trhu práce je viac využívaná.

PodĎakovanie

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/1247/12.

Literatúra

- BAJERSKI, A. 2011. Location Factors of Non-public Higher Educational Institutions: The Evidence from Poland. *Ekonomický časopis*, 59, 2, s. 115-131.
- BERDE, É., VÁNYOLÓS, I. 2008. Impact of Institutional Changes on Hungarian Higher Education after 1989. *Higher Education Quarterly*, vol. 62, issue 3, pp. 297-317. Dostupné na: <<http://psychsource.bps.org.uk>>

- BÎRZEA, C. 1994. *Educational Policies of the Countries in Transition*. Strasbourg: Council of Europe, pp. 86.
- CSACHOVÁ, S., NESTOROVÁ-DICKÁ, J. 2011. Territorial structure of local government in the Slovak Republic, the Czech Republic and the Hungarian Republic – A comparative view. *Geografický časopis*, 63, 3, s. 209-225.
- DABROWA-SZEFLER, M., JABLECKA-PRYSLOPSKA, J. 2006. *OECD Thematic Review of Tertiary Education*. Country Background Report for Poland. Warszawa. Dostupné na: <<http://www.nauka.gov.pl>>
- DUCZMAL, W. 2006. *The rise of private higher education in Poland: policies, markets and strategies* (Thesis). University of Twente, Nederland, pp. 503. Dostupné na: <<http://www.utwente.nl/mb/cheps/publications>>
- EDUCATION AT A GLANCE 2011 – OECD INDICATORS. Dostupné na: <<http://www.oecd.org/education>>
- GORGA, A. 2007. Where Are We with Harmobization of European Higher education? The Case of Central and East european Countries. *European education*, vol. 39, no. 4, pp. 58-68.
- GURŇÁK, D., KRÍŽAN, F., LAUKO, V. 2009. Lokalizácia vysokých škôl na území Slovenska v časovo-priestorových súvislostiach. In: *Úloha univerzít v regionálnom rozvoji* (Recenzovaný zborník z vedeckej konferencie), Fakulta verejnej správy UPJŠ, Košice, pp. 64-83. Dostupné na: <<http://uniregio.fvs.upjs.sk/pdf/zbornik>>
- HALAGA, O. R. 1967. *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košice*. Mestský národný výbor v Košiciach vo Východoslovenskom vydavateľstve v Košiciach, 135 s.
- JALOWIECKI, B. 2001. Prospects for the Development of Private Higher Education in Poland. *Higher Education in Europe*, vol. 26, issue. 3, 4, pp. 421-425.
- JUNG-MIKLASZEWSKA, J. 2003. *The System of Education in the Republic of Poland*. Schools and Diplomas. Bureau for Academic Recognition and International Exchange, Polish NARIC/ENIC, Warszawa. Dostupné na: <<http://www.buwilm.edu.pl>>
- KUZMIŠIN, P., KUZMIŠINOVÁ, V. 2010. Terciárne vzdelávanie ako komponent regionálneho rozvoja. *Ekonomický časopis*, 58, 7, s. 725-741.
- KWIEK, M. 2011. *The Future of Private Higher Education in Central Europe: Changing Political and Demographic Dynamics*. Dostupné na: <<http://www.insidehighered.com>>
- LÁSZLÓ, B. 2008. The impact of the Bologna process on Higher Education in Slovakia. *European Education*, vol. 40, no. 2, pp. 46-65.
- LENGAUER, W. 2009. *Polish higher education system*. Baltic seminar of University Latvia. Dostupné na: <<http://www.lu.lv/materiali/eng/bsua>>
- LYSON, P. 2011. *Higher Education Institutions and their Finances in 2010*. Central Statistical Office in Poland. Statistical Publishing Establishment. Warszawa, 377 p. Dostupné na: <<http://www.stat.gov.pl>>
- SANDSCHNEIDER, E. 1995. *Stabilität und Transformation politischer Systeme: Stand und Perspektiven politikwissenschaftlicher Transformationsforschung*. Opladen: Leske and Budrich, 202 p.
- ŠPROCHA, B. 2009. Vzdelanosť a vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska. *Prognostické práce*, vol. 1, no. 2., s. 145-241.
- ŠPROCHA, B. 2010. Vývoj vzdelanostnej štruktúry a vzdelávania na Slovensku. *Slovenská štatistika a demografia*, 20 (1), s. 3-30.
- ŠTIHOVÁ, A. 2012. *Systém vzdelávania v Českej republike – prehľad*. Štátna pedagogický ústav. Dostupné na: <<http://www2.statpedu.sk>>
- TARRÓSY, I. 2002. *Higher Education in Hungary. Heading for the Third Millennium*. Ministry of Education, Budapest, 31 p. Dostupné na: <<http://www.nefmi.gov.hu>>
- VINCZE, S., HARSÁNYI, G. 2012. Hungarian, higher education and its international comparison. In: *Crisis Aftermath: Economic policy changes in the EU and its Member States*. Conference Proceedings, Szeged, University of Szeged, pp. 496-513. ISBN 978-963-306-159-6
- WAHLA, A. 1988. Geografie vzdělání obyvatelstva. *Spisy pedagogické fakulty v Ostrave*, sv. 64. Pedagogická fakulta v Ostrave, 189 s.

Higher education in the Visegrad countries in the period of postsocialistic transformation

Summary

The Central European countries have had common economic and social socialist and post-socialist development since the 2nd half of the 20th century. In the Visegrad region the history of higher education commenced as late as in the first half of the 14th century in the Czech Kingdom by establishing the Charles' University.

The changes in higher education and a new net of universities were under the detailed look in postsocialist transformation period. At the beginning of the 1990s there were 225 academic institutions in the V4 region. Over the 20 years period a threefold increase in the number of academic institutions (mostly private, church, foundation, which are only partially financed from the state budget) occurred.

Whereas in Poland and Czechia the numbers are rising, the moderate decrease was registered in Hungary due to integration of academic institutions. The variety of high schools widened – one can differ the state, public, church, private, foundation schools. The number of undergraduate students has risen from 0,7 mil. to almost 2,7 mil. in the whole region. The most significant progress has been in Poland and Czech Republic. The current drop of number of students in the V4 region is affected by decreasing of age group of population (the youth aged 18 – 20) and increasing the quality of higher education. Poland and Hungary observed the decline since 2005, Slovakia since 2008 and Czechia 2011.

The level of high education can be analysed by population censuses in 10 years period and by ISCED international classification. Concerning the censuses 2001/02, the highest share recorded Hungary with almost 10,9 % of citizens with academic education. The last position belonged to Czechia with 7,4 %. The last census changed the order. The highest level of education was recorded in Poland and in 2009 as much as 21 % of inhabitants aged 25 – 64 have ISCED 5A type of education. Slovakia was the last with 15 %. Slovakia ranks the first in share of graduates on academic students. Trends in employment and unemployment are opposite. Whereas the share of employment of high educated people is decreasing, the unemployment is rising.

The V4 region underwent enormous changes in higher education in the postsocialist period. The changes were observed in diversification of university institutions in the rising level of high education of population. Only two of four observed countries reached the European average. The positive aspect is educational capacity in the V4 countries, where productivity of the graduated is more and more exploited.